

Узајамни утицај научно-техничких достигнућа и војне стратегије*

УДК 623.437/438:355.4

Др Ђурађ Цвјетићанин, потпуковник

У димензионисању оружаних снага и дефинисању поступака у вођењу оружане борбе значајан је ниво опремљености оружаних снага савременим врстама оружја. Наиме, на основу сопственог наоружања и војне опреме, уз познавање могућности противника, креира се физиономија оружане борбе и одређује оптималан број људи за непосредну борбу. Према нивоу опремљености своје и противничке војске, рационално се опрема сопствена војска, првенствено путем домаће производње.

Аутор у раду разматра утицај техничког чиниоца, уз кратак преглед историје, с тежишним освртом на 20. век, садашње стање и очекиване односе у блиској будућности. То је период у којем су се, услед бурног научно-техничког развоја, афирмисале, одбацивале и реафирмисале бројне војне доктрине, од Доухета до савременог троетапног концепта.

С обзиром на садашњу ситуацију, дат је предлог рационалног улагања у одбрану мале земље, која првенствено мора да обезбеди средства за одвраћање непријатеља и „жилаву“ противваздушну одбрану. Остварењем тог концепта мале земље постају „скуп циљ“ с аспекта општих интереса креатора „новог светског поретка“, док могуће стратешке интересе велесиле првенствено треба решавати вештом дипломатском делатношћу.

Наша земља, и поред свих потешкоћа, још има довољно стручних и производних потенцијала на којима може да заснује наведени концепт. Због тога је неопходно да надлежни знају чиме располажу и шта желе, као и да радикално промене однос превредновању стручног рада људи, јер је негативна селекција кадра значајно допринела да се српски народ нађе у критичном стању.

Увод

С обзиром на чињеницу да је војна доктрина глобално пројектно решење војних задатака државе и војске треба је „ажурирати“ на основу сталног праћења промена чинилаца који на њу утичу. За дефинисање

* Саопштење са Симпозијума о војној науци, одржаног у Центру војних школа Војске Југославије, 25. и 26. јуна 1997. године.

оружане борбе и војне доктрине неопходан је мултидисциплинаран приступ, па је веома значајан и утицај научно-техничких достигнућа на облике војне стратегије и војне доктрине. Наиме, техничка достигнућа су један од вишезначних и доминантних чинилаца који се узимају у обзир приликом дефинисања војне стратегије и војне доктрине.

У развоју људског рода уочљив је стални међусобни утицај научно-техничких достигнућа и војне стратегије, као и утицај на војну доктрину. Многа достигнућа људског ума веома брзо су примењена у јачању оружане моћи људи. Али, постоји и обратан процес, када су војни стратеги иницирали технички развој оружја и борбених система чија су научно-технолошка достигнућа брзо примењивана за цивилне потребе.

Током 20. века изражена су оба правца међусобног деловања. На пример, овладавање трећом димензијом (човеков лет) брзо је нашло примену у остварењу војних циљева, а потом су стратеги ваздухопловним инжењерима стављали све веће захтеве, на основу којих су јачали своју оружану силу иницијатора, а та су достигнућа, потом, примењивана у цивилном животу. Ваздухопловство је носилац и пионир многих савремених остварења, како техничких, тако и у домену науке (развојна и фундаментална).

Приликом димензионисања оружаних снага и дефинисања поступка у вођењу оружане борбе најзначајнији је утицај нивоа опремљености оружаних снага савременим врстама оружја. Наиме, на основу постојећег наоружања и војне опреме, уз познавање могућности противника, креира се оружана борба и одређује оптималан број људи за непосредну борбу. Дакле, утицај научно-техничких достигнућа на дефинисање величине ангажованог људства испољава се зависно од односа у наоружању зараћених страна:

а) кад су војске изједначене у наоружању и војној опреми, предност се огледа у величини војске;

б) кад постоје разлике у нивоу опремљености војски наоружањем и војном опремом, у предности је страна која поседује квалитетније оружје.

Кад једна групација људи има техничко-технолошку предност у наоружању и војној опреми над осталим групацијама користи је тако што за остварење својих циљева ангажује мање људи. Такво стање је било најизразитије у периоду од половине првог миленијума нове ере до првих векова другог миленијума и у садашње време. У раном средњем веку техничка премоћ западноевропских народа била је таква да су са релативно малим, али добро опремљеним војскама суверено контролисали Европу и продирали на азијско копно (крсташи). Међутим, како су се њихова техничко-технолошка достигнућа ширила по свету, тако се повећавала потреба, због уједначења нивоа оружја, да се уводи у борбу све већи број људи. На бројчаној премоћи војну стратегију су заснивали народи, који су све до краја 17. века изводили оружане походе на Европу. У том периоду су Европљани, ради одбране од продора Азијата, повећавали своје војске и мотивисаност својих људи за борбу,

тако да су се мењали и друштвени односи, а тиме и систем вредности. Човек раног средњег века под утицајем владаревог „друштвеног оружја“ – цркве, био је одан господару поседа. Међутим, временом то није било довољно, па су се, у процесу либерализације односа, формирале разне „војне крајине“ – од Јадрана, преко Буковине и Украјине, до Балтика и Дона,¹ а крајем 18. века и током 19. века формиране су националне државе и нова вредност – патриотизам.

У периоду доминације концепта бројности војски у Европи и средњој Азији Европљани с малобројним саставом војске освајају колоније у Америци, Африци и јужној Азији, али су те војске имале значајну технолошку предност над домородачким становништвом. Ту предност је, поред осталог, чинио и барут, велика новина средњег века, која је брзо усвојена у Европи и средњој Азији, тако да на том простору није изазвао велике дисконтинуитете у војној стратегији с аспекта димензионисања војски.

Двадесети век

Концепт употребе што бројнијих и технички изједначених војски достигао је врхунац у Првом светском рату, када су милиони људи гинули у борбама са пушком и бајонетом, уз подршку артиљерије. Према многим ауторима, са Првим светским ратом завршена је ера у којој је ратоводство било само вештина.

Између Првог и Другог светског рата код Немаца, Јапанаца и дела Англо-Американаца, под утицајем последица Првог светског рата, измењена су схватања о вођењу оружане борбе и иницира се подизање нивоа техничке опремљености, првенствено у немачкој војсци. Наиме, спутани великим ограничењима у наоружавању, која су им наметнута Версајским миром, Немци су излаз нашли у „рупама“ одредаба и своју војску наоружавали према дозвољеним оквирима, али тако што су побољшавали квалитет. На пример, уместо забрањених вишемоторних ловаца, развили су више једномоторних јуришника и ловаца („штука“, „Месершмит“ 109 и 110). На мору нису смели да имају бојне бродове веће од 10.000 BRT², јер су тадашњи бојни бродови били величине 35.000–40.000 BRT, па су изградили фамилију „цепних“ бојних бродова од 11.700 BRT, али су их опремили тако да су били бржи од боље наоружаних бродова и боље наоружани од бржих бродова. Уз то, развили су и фамилију малих подморница. Немци су били свесни да освајања могу извести брзим и снажним ударима, па су развили снажне оклопне јединице. Тако наоружани, кренули су на успаване земље Антанте и СССР, који су се још држали концепта масовне употребе живе силе и „статичког“ ратовања. Код Француза је једино пуковник Шарл Де Гол схватао бесмисао француске војне доктрине (изградња

¹ Х. Александер, *Мемоари 1940–1945*, БИГЗ, Београд, 1979.

² Васиљевић, Весковић, *Велике поморске битке и операције кроз историју*, БИГЗ, Београд, 1975, стр. 193 и 194.

„Мажино линије“, статичка одбрана и систем великих утврђења) и узалудно је апеловао да се стварају оклопне јединице. Де Голово визионарство озбиљни Французи су накнадно схватили и поставили га на чело војске и државе. Делови креативних Англосаксонаца добро су уочили погубност стављања тежишта на људски потенцијал. Њихови велики губици у живој сили утицали су на стварање концепта очувања „живе силе“, коју је требало заменити креативним радом у природним и друштвеним наукама, које су основа за јачање техничког потенцијала и рационалне употребе својих могућности. Такав однос посебно је био изражен код председника Рузвелта, премијера Черчила, генерала Ајзенхауера и фелдмаршала Александра.³

Други светски рат карактерисала је даља употреба великог броја људи, али и све уочљивији утицај техничких средстава, а у функцији тога јавила се квалитативна промена у реализацији ратних циљева. Уведено је масовно уништавање непријатељеве позадине и цивила, што је слабило снабдевање и морал бораца на фронту. Према замисли генерала фон Секта,⁴ почетак је био „блицкриг“ и страх (дефетизам, као и сада) од немачке авијације, тенкова и, на мору, од „рејдера“. Како је време одмицало, ваздушну превласт су преузимали Енглези и Американци, који су масовно уништавали немачку позадину и пружали велику техничку помоћ СССР-у (само преко арктичких конвоја дотурили су СССР-у 7.000 авиона и 5.000 тенкова,⁵ док је СССР развијао ракетна оружја, првенствено легендарну „каћушу“, која је у другој половини рата омогућила велику концентрацију ватрене моћи и разарала психу Немаца. „Круну“ Другог светског рата чини употреба атомског оружја ради сламања Јапана и поштеде „живе силе“ Сједињених Америчких Држава.

Са завршетком Другог светског рата сазрело је сазнање да долази време када ће победу однети онај ко буде боље наоружан. Настављена је трка у наоружавању и повећању концентрације ватрене моћи, војни стручњаци су носиоци техничко-технолошког развоја, а у функцији наоружања мењају се стратегије и тактике вођења оружане борбе. Повећава се ватрена моћ јединица и смењују доминације видова, родова и оружја. Током времена, уводе се интерконтиненталне ракете с атомским бојним главама, тенкове опасно угрожавају лака ракетна оружја, а авионе – ракете које потискују топове и застрашују бомбардере. С повећањем управљивости авиона враћају се у ваздушну борбу топови, а авијација се брани и разним електронским средствима заштите од варалица (почело је са листићима станиола и „бежањем ка сунцу“), све до „невидљивости“ ваздухоплова. Летелице постају све брже, управљивије, ракете све прецизније, а електроника све већих могућности. Сав тај развој заснива се на економској и научној снази земље и води се трка до исцрпљења.

³ Х. Александер, *исто*, стр. 40–42.

⁴ З. Рендулић, *Ратоводство и научно-технички прогрес*, ВИНЦ, Београд, стр. 139.

⁵ Васиљевић, Висковић, *исто*, стр. 250.

Период од Првог светског рата карактерише буран научно-технички развој због чега су афирмисане, одбациване и реафирмисане војне доктрине. Неки аутори, понесени спектакуларним развојем и резултатима појединих оружја, стварали су пројектна решења ратних циљева – војне доктрине које је карактерисала једностраност. Доухет и Северски су одмах после Првог светског рата све наде полагали само у бомбардерску авијацију, а остало су занемаривали, процењујући да се други родови и видови неће развијати. Слична једностраност, у релативно краћем периоду, јавила се у доктрини Соколовског (1957), који је све наде полагао у брзи расплет захваљујући ракетно-нуклеарном оружју, што је био одговор СССР-а на Далсову доктрину о масовној одмазди из 1954. године. Дакле, за сваку доктрину противник је тражио одговарајући одговор, а „једностране“ доктрине смењивале су доктрине које су подразумевале комплетан ангажман оружаних снага, тј. интервидовске и интерродовске активности. У пракси се показало да ниједна доктрина, у континуитету, нема дуг век.

У Другом светском рату показало се, приликом извођења операција, да је неопходно комбиновање свих видова и родова, као што је предвидео Де Гол и, независно од њега, Тухачевски у својој доктрини „дубоке битке“.⁶ Међутим, Немци су елементе те доктрине увежбавали у шпанском грађанском рату и управо су на основу ње стигли муњевито („блицкриг“) до Атлантика и Москве, уз изразито коришћење тандема „панцир“ – „штука“. Борба на великој дубини довела је стратега у ситуацију да у војну употребу уведу научне методе организације рада. У Другом светском рату дошло је до још једне квалитативне промене у војној стратегији – уведен је концепт масовног уништавања непријатељеве позадине бомбардовањем класичним и атомским бомбама ради поштеде своје „живе силе“ и сламања противника. Тим је афирмисана Доухетова доктрина, а тај концепт, као доминантан, уобличио је у доктрину „масовне одмазде“, ⁷ 1954. године амерички министар спољних послова Џон Фостер Далс, јер су САД тада имале над СССР-ом техничку премоћ. Кад је створио услове, СССР одговорио је доктрином Соколовског, ⁸ заснованој на примени ракетно-нуклеарног наоружања. Сједињене Америчке Државе су прво покушале да се супротставе тој доктрини 1961. године, доктрином „еластичног одговора“, ⁹ саветника председника Кенедија, генерала Тејлора и Кисинџера уз подршку министра одбране Макнамаре. Та доктрина је покушај, прво да се отклони ескалација мањих сукоба употребом снага за брзе интервенције и стварањем савеза војних, а потом, уколико дође до ракетно-нуклеарног напада СССР-а на САД, да се укопавањем виталних средстава у

⁶ Д. Павличевић, Војна крајина, СА „Либер“, Загреб, 1984, стр. 122.

⁷ Исто, стр. 143.

⁸ Исто, стр. 150.

⁹ Исто, стр. 157.

силосе у земљи одговори на напад и створе услови за коначну победу. Пошто доктрина „еластичног одговора“¹⁰ не отклања опасност, од масовног разарања њихове територије, САД одлучиле су да наставе трку у наоружавању.

Кисинџер, као министар спољних послова САД, иницирао је развој 1968. године нове генерације авиона *F-14*, *F-15*, *F-16*, *F-18*, *B-1*, а посебно ракета „Першинг“ (чији је домет 1.800 km, скретање до 40 m, бојне главе 400 КТ), као и крстарећих ракета. Године 1973, уз помоћ вештачки изазване нафтне кризе и страха од СССР-а Сједињене Државе су приволеле западну Европу да прихвати финансирање трке у наоружавању. Тај програм је настављен и приведен крају, тако да су 1980. године САД биле спремне да, користећи геополитички положај, окруже СССР новим оружјем и, посебно да угрозе његов европски део.

Наставак трке у наоружавању и расплет до садашњих дана најбоље показују колики је утицај техничког чиниоца на стратегију оружане борбе. Визионарска је била процена др Златка Рендулића, коју је дао у интервјуу часопису „Данас“ 1982. године, да је техничка премоћ САД над СССР-ом критична, па је аргументовано засновао хипотезу да САД могу да победе уколико прве изведу напад, а да СССР, ако први нападне, може највише да извуче нерешен резултат. Сматрао је да трку у наоружавању СССР мора да настави, а пошто је економски већ исцрпљен, могући су за десетак година, драстични заокрети у његовој политици. Погрешно је само у процени времена – то се десило за три године, а резултати су се показали након седам година. Рендулић је добро уочио да САД праве радикалан искорак у надметању са Совјетским Савезом. Наиме, Тејлорова доктрина „еластичног одговора“ била је слаб (до тада једино могућ) одговор на доктрину Соколовског. Увођењем у употребу ракета „Першинг“ II и крстарећих ракета, којима су САД окружиле СССР (посебно европски део), неутралисана је вредност те доктрине. Рендулић је поставио хипотезу: уколико САД дођу до прецизних података о локацијама и карактеристикама центара везе и командних места у СССР-у за шест минута могу синхроним акцијом ракета „Першинг“ да униште знатан део система командовања у СССР-у и онемогуће противудар по САД интерконтиненталним ракетама (јер је за активирање тог командног система потребно 30 минута), а потом могу да пристигну њихове стратешке ракете и униште мање значајне објекте у Совјетском Савезу. У случају да СССР први нападне интерконтиненталним ракетама, САД имају довољно времена за лансирање својих ракета, чиме се постиже нерешен резултат. Без обзира на то што је то била идеалистичка процена (јер увек постоји проценат грешке и промашаја), над СССР-ом се надвила велика опасност и он је требало да настави трку у наоружавању (поготову што су САД најављивале развој космичког оружја). Међутим, СССР за то није имао економске снаге. У његовом руководству већ је 1985. године

¹⁰ Исто.

превладао став да треба предузети мере за промену стања, тј. за престанак трке и стимулisaње становништва на већи рад. Да су Рендулићеве процене биле тачне види се и из детаља светских догађаја. Сједињене Америчке Државе су имале могућности за интензивна електронска и друга осматрања СССР-а и прикупљање потребних података о циљевима ракета „Першинг“. Приликом обарања корејског путничког авиона „Дамбо џет“ над Сибиром, на нехуман гест СССР вероватно је натеран великом сумњом, јер су путнички авиони Запада често дрско напуштали регуларни коридор лета и провоцирали „откривање“ система противваздушне одбране СССР-а у одређеној области, стварајући могућност да евентуално тада амерички сателити сниме положаје и карактеристике рада тих система. Својим ракетним средствима, која су по могућностима слична „Першингу“ (само мање прецизна), СССР није могао поуздано да угрози САД јер није имао фиксне лансирне рампе (које су неопходне ради прецизности поготка), а лансирање са пловних лансирних рампи не обезбеђује одговарајућу прецизност (у функцији тога могу се разумети догађања око Гренаде).

У таквој ситуацији, руководство СССР-а одлучило се на заокрет у унутрашњој и спољној политици. Оличење тог заокрета је Михајло Горбачов, који је желео да повећа мотивацију становништва СССР-а, али и да очува моћну државу као гарант одбране од агресивног Запада. Међутим, Запад управо то није желео. За тако велики циљ Горбачов очигледно није имао довољно умећа, а ометали су га „симпатизери“ Запада и унутрашње конзервативне снаге, окоштале и нереалне, али још довољно утицајне да направе штету. Последње године његове власти летина је остала необрана, па су у току гладне зиме, уз подршку Запада, симпатизери Запада преузели власт и довели до распада Совјетског Савеза без употребе војне силе.

Садашње стање

После рушења биполарног светског система Запад на основу економске и техничке премоћи, спроводи у потпуности већ раније започети концепт за реализацију својих циљева – стављање под контролу одређених простора, који изводи у три етапе (са жељом да циљ постигне већ током прве етапе):

- рат ниског интензитета (сломио Пољску и СССР);
- напад ваздухопловно-ракетним снагама са дистанце (сломио Ирак у рату у Персијском заливу);
- после разарања противничких виталних објеката и система, уводи у борбу оклопно-механизоване јединице, које треба само да осигурају победу, која је, практично, постигнута у другој етапи.

Сједињене Америчке Државе, свесне своје предности, настављају да јачају техничку опремљеност војске, а отпочеле су и рад на остварењу прве фазе „космичког оружја“. Наиме, уз сателитску подршку, планирају да са великих ваздухоплова ласерским зрацима туку циљеве. На

реализацији ласерског оружја ради ваздухопловна индустрија САД обједињена у „Боингу“. Резултат још није изван, јер је потребно у ваздушном простору, тј. на летелици, обезбедити изузетно велику количину енергије, која је неопходна за формирање разарајућег ударца по објекту на земљи или у ваздушном простору, али чињеница да су САД издвојиле средства за тај рад указује на то да имају озбиљне разлоге да очекују успех.

У садашње време развој оружаних снага и војне стратегије карактерише техничка премоћ Запада, који влада светом уз употребу релативно малобројних снага. Међутим, постоји реална могућност да се из садашњег светског система с једном суперсилом развију нови светски центри моћи: првенствено Немачка, али и Русија, Енглеска, Француска и земље Далеког истока.

Предлог стратегије одбране малих земаља

Поставља се питање, на основу наведеног, шта мали народи пред таквим противником треба да учине? Војна историја и многи аутори¹¹ уче нас да се рат не може добити везивањем само за одбрану, па се чини примереним концепт под називом „еластично одвраћање“:

1) мала земља треба да тежи да постане скуп циљ с аспекта општих интереса креатора „новог светског поретка“ (који жели експлоатацију људи и територије у материјалном и еколошком смислу);

2) евентуални стратешки интерес велесиле за простор мале земље треба решити дипломатским путем.

Да би остварила први циљ мала земља треба, на основу анализе система вредности великог противника, да утврди просторе и вредности чије би га угрожавање највише погодило. Затим, треба да сконцентрише све напоре за обезбеђење средстава којима би се поуздано могли угрозити одабрани циљеви. Осим тога, треба да изграђује што „жилавију“ противваздушну одбрану, којом треба да обезбеди време за употребу средстава за одвраћање и да напад учини што скупљим по непријатеља.

У нашој ситуацији наведени концепт значи следеће: ако смо кадри да угрозимо, на пример, значајне зоне на простору агресора, или у мору, бићемо прескуп циљ с аспекта глобалних циљева носиоца „новог светског поретка“, посебно ако мудро привредном политиком обезбедимо сарадњу Запада (првенствено производња здравије хране, ангажовање знатних капацитета затечене индустрије, коју карактерише могућ високи квалитет и јефтина радна снага, ангажовање наше грађевинске оперативе и изградња саобраћајних и енергетских комуникација кроз земљу).

¹¹ Х. Александер, *исто*, стр. 43 и 44.

До разбијања СФРЈ, наша земља је имала у односу на своју величину, веома развијену и успешну производњу многих оружја, а наменска индустрија је остваривала значајан део државног извоза. Научнопројектантски капацитети били су првенствено стационирани у Београду: Војнотехнички институт, Ваздухопловнотехнички институт, Институт „Пупин“, „Иво Лола Рибар“, Војногеографски институт као и снажни капацитети Београдског универзитета (а по одређеним дисциплинама и Универзитета у Новом Саду и Нишу). У Србији су стационирани значајни производни капацитети машинске и електроиндустрије: „Црвена застава“, „Застава“, „УТВА“, „ФАП“, „Прва петолетка“, „Крушић“, „20. октобар“, ЕИ Ниш, „Север“ итд.

Почетком рата, због санкција које су увеле Уједињене нације дошло је, упоређо, до престанка производње и одлива стручног кадра. Према истраживањима проф. др Владимира Гречића,¹² земљу је напустио велики број првенствено млађих стручњака. Само 1993. године око 600 факултетски образованих особа отишло је из земље, док је, према подацима активиста из Канаде С. Шкорића, у Канаду током те године стигло 9.420 младих и стручних људи (од занатлија до доктора наука). Гречић је утврдио да је најбројнија група људи старосне доби 30–36 година, јер су ти људи и најпогоднији за уклапање у нову средину. Тиме је нанесена двострука велика штета земљи: прво, цена школовања једног стручњака у нас креће се од 50.000 до 100.000 долара, а према међународним ценама 300.000 долара (то за 1993. годину износи 600 × 75.000 – 45 милиона долара односно 180 милиона долара). Дакле, то је поклоњено Западу. Друго, наша земља је изгубила значајан потенцијал, јер су ти млади стручњаци били у фази прихватања суптилнијих послова од старијих колега. Међутим, још није настала катастрофа, јер у земљи је остао кадар старосне структуре од 40 до 65 година, који је досад остварио релативно велике пројекте („Орао“, „Г–4“, Т–84, „Огањ“, УПППД). Катастрофа ће настати ако тај кадар не буде ангажован, јер неће имати ко да обави виталне задатке и да младе уведе у посао. Велика је заблуда и непријатељски чин резонување попут, „ако нам затреба, послаћемо малу групу на студије на Запад и решити питање“. То неће ваљати, јер искуство и сигурност у раду стичу се дугим заједничким радом актуелне и бивших генерација, те је неопходно да се одржи континуитет у креативном раду. Приликом одлуке о ангажовању домаћег кадра не треба се поводити за великим бројем запослених у нашим институтима до 1991. године, с обзиром на то да су били предимензионисани због интереса појединаца и не треба потцењивати полет и жељу младих да не напуштају земљу.

¹² В. Гречић, *Убрзан одлив стручњака као последица санкција*, САНУ, LXXVI, 1994.

Опreme и средства за рад у институтима и фабрикама били су до 1991. године на завидном нивоу, а онда су, услед прекида, местимично растурена средства за рад и, делимично услед слабог одржавања, много опреме је запуштено. Међутим, много тога се може помоћу малих средстава оправити и комплетирати. При овоме, треба се ослободити тезе убачене са Запада о застаревању опреме. Средство за рад може бити исправно или неисправно, а ако је исправно, мање је или више економично. Ми треба да будемо свесни тога да у следећем периоду морамо да будемо јефтина и упорна радна снага. Дакле, уз веће самопоуздање водећих људи, могу се остварити постављени циљеви.

Из анализе лицитације за добављаче горива за РВ САД може се уочити да САД планирају своје присуство у Босни до 2003. године.¹³ Очигледно, рачунају да ће за то време завршити процес реструктурирања претходне Југославије и Балкана, при чему им је могући циљ и уситњавање СР Југославије.

Постојећи финансијски проблеми могу да се реше правилним функционисањем државе, затварањем сиве економије и коришћењем Рузвелтове методе. Такође, имамо значајну потенцијалну кадровску резерву у Србима у расејању, који се могу, уколико се у земљи стекну економски и политички услови, ангажовати у облику гостујућих професора и стручних експерата. Осим тога, уколико се буду правилно вредновали стручњаци, може се очекивати и повратак дела кадра који је отишао из земље.

Литература:

1. Y. Bodanski, *Offensive in the Balkans*, London, IMC LTD 1995.
2. П. М. Галоа, *Алахово сунце запљускује Запад*, „Сфаирос“, Београд, 1995.
3. З. Рендулић, интервју часопису „Данас“, 1982.
4. Ж. Р. Турну, *Генералова трагедија*, „Култура“, Београд, 1969.
5. В. Черчил, *Мемоари*, „Просвета“, Београд, 1964.
6. М. Максимовић, *Наши исељеници у свету*, „Политика“, 4. август 1996.

¹³ З. Пироћанац, *НАТО у Хрватској и Босни бар до 2003*, „Блиц“ од 16. маја 1997.